

Grepl, Miroslav

Citově motivované aktualizace v rovině modální stavby výpovědi

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1966, vol. 15, iss. A14, pp. [53]-67

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100433>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIROSLAV GREPL

CITOVĚ MOTIVOVANÉ AKTUALIZACE V ROVINĚ MODÁLNÍ STAVBY VÝPOVĚDI

1. Emocionálně motivované aktualizace v rovině modální stavby výpovědi patří k nejdůležitějším a nejvýraznějším mimolexikálním způsobům vyjadřování citového postoje mluvčího. Snad proto se právě jednotlivým prostředkům emocionality z této oblasti dostalo největší pozornosti v dosavadních nemnohých pracích o gramatických prostředcích citovosti u nás; emocionalita se v těchto pracích vůbec často úzce spíná s modální stavbou věty.¹

Jejich jistým nedostatkem je to, že nevěnují stejnou pozornost všem potenciálním „prostředkům“ emocionality v rovině modální stavby (pozornost se upíná hlavně na emocionální částice a na intonaci; intonace se přitom chápe nejednou značně subjektivisticky, o čemž svědčí termíny, jako „specifická“, „zvláštní“ apod.), že se tyto prostředky směšují s aktualizacemi z jiných výstavbových rovin výpovědi (gramatické a významové) a zejména že se analyzují izolovaně beze zření k vzájemné souvislosti a vázanosti. Zapomíná se totiž na to, že zmíněné „prostředky“ citovosti jsou vlastně emocionálně motivované modifikace (obměny) komponentů, které vytvářejí základní (citově neutrální) modální schéma daného typu výpovědi, a že tedy aktualizace v jednom komponentu tohoto schématu (např. v oblasti intonace nebo slovesného modu) bývá obvykle doprovázena aktualizacemi v komponentech jiných (např. specifickým využitím kladu a záporu nebo částic) a naopak. Má-li být vyložena podstata dané aktualizace, je proto třeba zkoumat ji na pozadí toho citově neutrálního schématu, jehož je součástí.

To se týká analýzy všech tzv. mluvnických prostředků citovosti, tedy i aktualizací v rovině gramatické stavby věty nebo v rovině její kontextové výstavby. V našem případě je tímto neutrálním pozadím základní modální schéma.

1.1 Při zkoumání citově motivovaných aktualizací v rovině modální stavby výpovědi vycházíme z faktu, že každý typ výpovědi podle postoje mluvčího k sdělované skutečnosti (podle tzv. objektivní modality) má své základní (citově neutrální, nepříznačové) modální schéma, které je závazné pro uživatele jazyka, chceme-li vyjádřit daný druh postoje (tj. konstatování, otázku, rozkaz nebo přání) v projevech neexpressivních.

Konstitutivními komponenty modální formy jsou slovesný modus a druh koncové intonace, tj. konkluzivní kadence nebo antikadence.² K nim přistupují někdy ještě tzv. obsahové částice (např. ve větách přacíh) nebo slova plnící jejich funkci (např. tázačí slova v doplňovacích otázkách). Mimo to se na výstavbě modální stránky každého typu výpovědi podílí klad a zápor.³

1.2 Citově motivované aktualizace v rovině modální stavby výpovědi se týkají především uvedených základních modálních schémat. Při vyjadřování citového zaujetí mluvčího se obměňují jejich jednotlivé složky, tj. intonace a modus, nebo

se přidávají citové částice, které se tak stávají součástí aktualizované, citově zabarvené formy. Mimo to sem patří také emocionálně motivované využití kladu a záporu.

Je třeba výslovně zdůraznit, že při těchto aktualizacích nedochází obvykle ke změnám v gramatické struktuře věty (ve větném vzorci). Ta zůstává stejná. Je proto přinejmenším nepřesné (a vede to k nedorozuměním), interpretují-li se změny v základním modálním schématu jako modifikace v gramatické stavbě věty. Je třeba rozlišovat rovinu gramatické (tj. syntagmaticko-predikační) a rovinu modální stavby věty.

2. Důsledkem mnoha citově motivovaných aktualizací v rovině modální stavby věty je přehodnocování základní modální platnosti dané výpovědi. Někdy se mluví o neutralizaci modální platnosti výpovědi.⁴ Často jen kontext a situace projevu umožňují určit objektivní modalitu citově zabarvené věty.

Záměnou melodie nebo modu, užitím kladu místo záporu, využitím částic nebo slov majících jejich funkci se totiž „porušuje“ obvyklý (neutrální) způsob (základní schéma) vyjádření daného postoje; dochází tak k napětí mezi formou a obsahem, tj. objektivní modální platností výpovědi, ba někdy i k rozporu mezi nimi.

2.1 K výraznému přehodnocování základní modální platnosti dané výpovědi dochází zejména při citově motivované změně intonace. Jde o užití antikadence ve větách s platností oznamovací nebo rozkazovací anebo naopak.⁵

2.11 Jako příklad lze uvést tzv. řečnické otázky zjišťovací. Obecně se uznává, že to nejsou otázky v logickém smyslu, třebaže mají formu tázacích vět, tj. indikativ + antikadenci (viz. 1.121): *a mohl jsem tomu zabránit?* Svým modálním smyslem jsou to vlastně věty oznamovací s tázací formou; užití této formy tu však nepocítujeme jako logickou chybu, neboť je motivováno, a to emocionálně. Citová funkce tázací formy dobře vynikne, postavíme-li vedle řečnické otázky odpovídající neutrální sdělení ve formě věty oznamovací: *a mohl jsem tomu zabránit?* × *nemohl jsem tomu zabránit.*

2.12 Jiným příkladem neutralizace základní modální platnosti může být třeba výpověď typu *budeš ticho!?* Je to sice (vzhledem ke kontextu a k situaci) věta rozkazovací, avšak její modální schéma zcela postrádá komponenty typické pro citově neutrální imperativní věty: místo rozkazovacího způsobu je v ní indikativ a místo konkluzivní kadence intonace otázková, tj. antikadence.

2.13 Zajímavá je co do modální platnosti i tato věta: *Lidi, snad mu nebaštíte?* BlažPříl-45.

Otazník v textu naznačuje, že se má chápat jako otázka. Avšak v mluveném projevu by tato „otázka“ nemohla být vyslovena s antikadencí, nýbrž vždy jen se stoupavě klesavou konkluzivní kadencí, tedy jako (zvolací) věta oznamovací vyjadřující podiv mluvčího. Mimo to tu však zároveň proniká i odstín platnosti přací, až rozkazovací.

2.2 Bohatě se při vyjadřování citového postoje uplatňují také slovesné mody; dochází k jejich záměně nebo spojování s různými částicemi, a tím se přirozeně přehodnocuje základní modální platnost dané výpovědi: věty s modální platností oznamovací mohou mít imperativ (viz 3.83) a naopak v citových větách imperativních se často klade indikativ: *Sedneš!* Lze dokonce užít i celého schématu vět optativních k vyjádření zdůrazněného tvrzení, tedy ve výpovědi s modální platností oznamovací, např.: *Bodejť bych ho neznal!* (= *Vždyť ho znám!*).

Jako typický příklad neutralizace objektivní modální platnosti výpovědi lze uvést třeba následující příklad. Mluví A řekne: *Dostal jsem povzání do Tokia.*

B na to reaguje: *Ukažte?* Výpověď mluvčího B je silně citově zabarvena: vyjadřuje překvapení s odstínem podivu a zvědavosti. Neobvyklé je proto i její modální schéma: má intonaci jako otázka (tj. antikadenci), ale modus jako věta rozkazovací (tj. imperativ). Důsledek je ten, že objektivní modální platnost této výpovědi není jednoznačná: nelze (ani v daném kontextu) jednoznačně určit, zda je to věta tázací nebo rozkazovací.

2.3 Do oblasti modality patří také klad a zápor. V citově zabarvených větách dochází často k užití kladné formy ve výpovědích smyslem záporných a naopak (viz 3. 9). Typické je to např. pro uvedené už otázky řečnické. Avšak podobné je tomu i ve větách oznamovacích (např. *to stojí za námahu!* = „to nestojí za námahu“ a rozkazovacích (např. *pak se tam neomlu!* = „určitě se tam omluv“) apod.

2.4 Doklady na přehodnocování nebo změny v základní modální platnosti výpovědi by bylo možno mnohonásobně rozhojnit; není to však třeba, neboť značná část materiálu, který analyzujeme dále, poskytuje o tom dostatečné svědectví.

3. V tomto příspěvku nemůžeme pro nedostatek místa věnovat pozornost citově motivovaným aktualizacím ve všech typech vět podle postoje mluvčího. Soustředíme se proto na emocionálně podmíněné změny projevující se v modálním schématu vět oznamovacích.

Základní modální schéma vět oznamovacích je

indikativ + klesavá konkluzivní kadence

Např.: Přijeli včera večer

$$\overline{\overline{\overline{\overline{\overline{A}}}} \overline{\overline{\overline{\overline{\overline{B}}}} \overline{\overline{\overline{\overline{\overline{C}}}} \overline{\overline{\overline{\overline{\overline{D}}}}}}$$

3.1 Toto základní modální schéma oznamovacích vět se při citovém zaujetí nejčastěji aktualizuje v oblasti intonace: místo bezpríznačkové klesavé konkluzivní kadence užije mluvčí konkluzivní kadence stoupavě klesavé, která je v oznamovacích větách příznakovým typem melodie. Vznikající tzv. věty zvolací. Srovnej:

a) Tatínek už přijel. (Citově neutrální výpověď.)

$$\overline{\overline{\overline{\overline{\overline{A}}}} \overline{\overline{\overline{\overline{\overline{B}}}} \overline{\overline{\overline{\overline{\overline{C}}}} \overline{\overline{\overline{\overline{\overline{D}}}}}}$$

b) Tatínek už přijel! (Citově zabarvená výpověď.)

$$\overline{\overline{\overline{\overline{\overline{A}}}} \overline{\overline{\overline{\overline{\overline{B}}}} \overline{\overline{\overline{\overline{\overline{C}}}} \overline{\overline{\overline{\overline{\overline{D}}}}}}$$

Při této aktualizaci se tedy mění základní modální schéma

indikativ + konkluzivní kadence klesavá

ve formu

indikativ + konkluzivní kadence stoupavě klesavá
--

3.11 Někdy se při této aktualizaci přenáší intonační centrum z posledního taktu na jinou nekoncovou část jádra výpovědi. Srovnej např.:

Ty to přece musíš vědět!

— — \bar{A} \bar{B} \bar{C} \bar{x} \bar{x} \bar{D}

Zde se už stýká velmi těsně rovina modální stavby s rovinou výstavby aktuálního členění, neboť přenesení větného přízvuku a spolu s ním i melodického průběhu z posledního taktu na slovo jiné je motivováno záměrem mluvčího toto slovo zdůraznit, vytknout.

3.12 Dokladů na oznamovací výpovědi se zvolací intonací je možno uvést neomezený počet. V psaném jazyce bývá jejich příznaková intonační podoba graficky naznačována jedním nebo několika vykřičníky. (V citovaných dokladech podtrhujeme slovo, na němž je umístěno intonační centrum, pokud to není poslední takt výpovědi.) Srovnej např.:

Hanka: *To není pravda!!* BlažPřil-20; Stach: *Jenomže napřed musíme mít jasno tadyhle!* (Udeří se do čela.) *Takovou naději si strčte za klobouk!* PavLab-43; Vacovský: *Vy jste se zbláznili! ... Za mnou stojí strana!!* DaUm-63; Karlach (se rozkřikne): *Ale vy urážíte mě!!* DaUm-52; Správce: *Zmije! Lumpárna je tady! Já ti dám lhát! Lhát mi do očí! Já si pravdu vyšetřím! Lže mi do očí, nestoudnice drzá!* NeV-73; *Už mám dost té schovávané!* PavČer-47 aj.

3.2 Zvláštní pozornosti si zaslouží případy, v nichž je intonace nejen výrazem citového postoje, ale zároveň je také prostředkem intenzifikace děje nebo vlastnosti. Jde o výpovědi vyjadřující podiv mluvčího nad velkou mírou děje nebo vlastnosti.

3.21 Spojení intenzifikace s emocionálním odstínem podivu se nejvýrazněji vyjadřuje příznakovou konkluzivní kadenčí, jejíž centrum je umístěno na přísudkovém slovese věty. Citově neutrálním ekvivalentem jsou výpovědi, ve kterých je intenzita děje nebo vlastnosti vyjádřena prostředky lexikálními. Srovnej např.:

Ty jsi dnes vtipný! (= Ty jsi dnes velmi vtipný)

— \perp — — —

Ty tady máš dusno! (= Máš tady velmi dusno)

— — — \perp — —

Dnes je horko! (= Dnes je velmi horko)

— \perp — —

Ta má oči! (= Ta má velké, krásné ... oči)

— \perp — —

Ten Slávek má paměť! (... má velikou paměť)

— — — \perp — —

Intonační centrum lze přesunout také na takt předcházející, avšak v tomto případě není už intenzifikace tak výrazná; spíše se jen zdůrazňuje sám nositel predikovaného příznaku, prostředí děje apod. Tak např. věta *Ty jsi dnes nervózní!* s into-

načním centrem na zájmeně *ty* nemusí znamenat „*ty jsi velmi nervózní*“, nýbrž jen „*nervózní jsi dnes ty, nikoli já nebo někdo jiný*“.

Jen v případě, kdy je přísudkové sloveso posledním taktům výpovědi, přesouvá se intonační centrum obvykle na předcházející takt dané výpovědi. Kdyby totiž zůstalo na slovese, věta by nevyjadřovala odstín velké intenzity děje nebo vysokého stupně vlastnosti, nýbrž jen zdůrazněné konstatování, že se něco děje. Srovnej např.:

Dnes prší! × Dnes prší!

⊥ — — ⊥

3.22 V této souvislosti je si třeba položit otázku, zda lze ve výpovědi vyjádřit velkou míru děje nebo vlastnosti s citovým odstínem podivu i tehdy, je-li intonační centrum umístěno na posledním taktu. (Obvykle to bývá právě slovo, jehož obsahu se intenzifikace týká.) Rozbor živých mluvených projevů ukazuje, že to je nejen možné, ale dokonce velmi časté; přitom je z hlediska obecné fonologie věty pozoruhodné intonační znění takových výpovědí. Výpověď totiž není v tomto případě uzavřena kadencí, nýbrž polokadencí, tedy jako úsek nekoncový;⁷ slabika s větším přízvukem zřetelně poklesne a slabiky za ní buď mírně stoupají jako při polokadenci stoupavé, nebo zůstávají takřka v téže tónové rovině jako slabika přízvučná. Toto intonační vyznění je pro koncový úsek neobvyklé; ukazuje se však, že výpověď může být uzavřena polokadencí, je-li to motivované. Jen tak lze totiž při poloze intonačního centra na posledním taktu výpovědi vyjádřit velkou intenzitu s odstínem podivu. Kadence by v tomto případě vyjadřovala jen zdůrazněné konstatování, že se něco děje, nikoliv však intenzitu tohoto děje. Srovnej např.:

Dnes prší! (= Dnes velmi prší) × Dnes prší!

— — — ⊥

Podobně:

Ty jsi dnes vtipný! (= Ty jsi dnes velmi vtipný).

— — — ⊥

Proti tomu tatáž výpověď s kadencí vyjadřuje jen konstatování, že jsi vtipný:

Ty jsi dnes vtipný!

— — — ⊥

Ty jsi dnes nervózní! × Ty jsi dnes nervózní!

— — — ⊥

Rozdíl mezi oběma intonačními vyzněními je zvlášť dobře patrný na výpovědích typu *ta má oči, ten má vlasy* apod. S polokadencí vyjadřuje podiv nad tím, že někdo má velké, krásné ... oči; srovnej např.:

Ta má oči!

— — —
— — —

S kadencí by však vyjadřovaly dosti absurdní zdůrazněné tvrzení, že někdo má *oči, vlasy* apod. Srovnej např.:

Ta má oči! Ten má vlasy!

— — — — —
— — — — —

Doprovodným prvkem této polokadence v individuální výslovnosti bývá časté protahování slabik, zvláště slabiky poslední. Srovnej např.:

Dnes je zima! (Dnes je zimá).

— — — — —
— — — — —

3.3 Jiným typem citově motivované aktualizace základní výpovědi formy oznamovacích vět v oblasti intonace je užití antikadence (tj. intonace otázkové) místo neutrální nepříznačkové kadence konkluzivní. Vznikají tak tzv. otázky řečnické, vyjadřující zpravidla hluboké citové rozhořčení mluvčího nad něčím, jeho nespokojenost s něčím. Užitím tázací intonace ve výpovědích se základní platnosti oznamovací se ovšem tato jejich modální platnost silně neutralizuje. Výsledkem jsou výpovědi s tázací formou, jejíž užití však není motivováno věcně logicky, nýbrž emocionálně; při volbě tázací formy nehraje u mluvčího dominantní roli snaha (úsilí) něco se dovědět. Na druhé straně však tázací forma těchto výpovědí připouští možnost, že na ně bude reagováno jako na otázky věcné. Srovnej např.:

Je na ulici méně žebráků? Umírá se méně na souchotiny? Podívejte se na své děti, dělnické ženy! Jsou sytější a méně hubené než za Rakouska? OlbrachtA-88; Kociánová: Máám vám za to za všechno mazat med kolem huby? Napadlo někoho zeptat se, jak mi je, když jsem na tom byla nejhůř? PavČer-27; Šolín: Já za to můžu? To tatík začal o těch lejtstrech. CachPev-78; Stach: Co? Co má být? Hrál jsem si někdy na svatého Antonína? PavČer-69; Zdena: Už toho začínám mít dost. Takový život — Forman: Je to moje vina? aj.

3.4 Na vyjádření citového postoje (zpravidla negativního) lze užit také formy otázky doplňovací. Tyto řečnické otázky mají pak tázací slovo a příznakovou kadenci klonkluzivní; např.:

Jaký má smysl hádat se na ulici s maloměšťáky a dát se k tomu ke všemu ještě chytit? Olbracht 115; Dr. Česal: Co je mi po panu profesorovi? ŠNa-56; Kapičková: A jinak — spokojená? Motyčková: Moc spokojená. Co jí ve městě, prosím tebe, schází? ... CachMo-31; Vach: Ten smrkáč ze sklárny mě pozval na dva štoky... mne! Kdo to dřív viděl? HruSrp-41; Šolín: A co jiného se dalo čekat od takové reformistické bašty? CachPev-47; Vacovský (mluví horečně, bojí se, aby ho Karlach nepřerušil): Můj Bože, říkám to přece. Jde o naši vědu! Proč by se nemohli spojit lidé rozdílných názorů! Proč by si nemohli pomáhat! DaUm-62 aj.

3.5 O tom, že mezi otázkami řečnickými a logickými jsou diference opravdu výrazné, svědčí rozdílné užívání kladu a záporu v obou typech otázek. Pokud jde o skutečné (pravé) otázky zjišťovací, je vcelku lhostejné, zda v nich užijeme formy kladné nebo záporné, a věcný obsah se přitom nijak nemění (např. *je ti z toho špatně?|| není ti z toho špatně?*). V otázkách doplňovacích je pak užití kladu nebo záporu logicky v souladu se záměrem mluvčího tvrdit nebo popírat nějaký děj. Je tomu tedy stejně tak jako ve větách oznamovacích: *kdo to viděl?; kdo to neviděl?*

Zcela jinak se užívá kladu a záporu v otázkách řečnických. V obou typech těchto otázek je závazná v daném konkrétním případě jen jedna forma, klad nebo zápor, a to právě opačná, než jakou by měla odpovídající věta oznamovací.

Ve zjišťovacích otázkách řečnických nelze tedy libovolně volit mezi kladem a zápor, nemá-li se podstatně změnit smysl výpovědi. Srovnej např.:

A byla to pravda?! (= vždyť to nebyla pravda!); A nebyla to pravda?! (= vždyť to byla pravda!)

V řečnických otázkách doplňovacích se klade zápor a klad stejně jako v otázkách zjišťovacích; avšak ve srovnání s pravými otázkami doplňovacími se tu kladné a záporné formy užívá právě obráceně: kladná forma znamená logický zápor a záporná forma logický klad. Srovnej např.: *Kdo to viděl?! (= nikdo to neviděl); Kdo to neviděl?! (= každý to viděl).*

Rozdílné užití kladu a záporu v otázkách řečnických a v otázkách skutečných představuje výrazný formální rozdíl mezi oběma typy otázek a ukazuje zároveň, že se v nich kladná a záporná forma podržuje motivací citové, jako je tomu často i v jiných případech.

3.6 K zesílení emocionální složky ve sdělném obsahu řečnických otázek se užívá citových částic.

Ve zjišťovacích otázkách se kladou nejčastěji částice *copak, což*. Srovnej např.:

Copak soukromí detektivové mohou někoho zatýkat? Olbracht; *Copak mám kdy se tady s tebou bavit?* t.; *Což lze na setkání okazovat rány?* t.; Míny: *Copak jsme obludy?* ŠNa-10; Luděk: *Copak za to můžu?* ŘeJ-70; Havlová: *Kristepane, copak jste na světě sami dva?* PavČer-28; *Copak jsem lidožrout?*; *Copak jsem s vámi netroubil deset let?!* StHej-75 aj.

Ve funkci citové částice se tu někdy užívá zájmena *to*:

Jindrová: ... *Jdi do kolonie a poslouchej, co děti tam křičí hlady. To mají mámy čekat, až je uhlobaroni do kostí vyhladoví?* CachPev-27.

Zvláštní pozornosti si zasluhují citově zabarvené výpovědi následujícího typu:

Jestli já su nějaká služka?!; Jestli von mě to nemohl dát už včera!; Sbíralová (zoufale, hystericky): *Jestli já to nevěděla!* ŘeJ-64 aj.

Jde vlastně rovněž o řečnické otázky zjišťovací; na to ukazuje jednak způsob užívání kladu a záporu, jednak tázací částice *jestli*. Mají jako ostatní řečnické otázky svůj citově neutrální protějšek v odpovídající oznamovací větě: *Jestli já to nevěděla!* (= Věděla jsem to.) Od citovaných řečnických otázek se však výrazně liší tím, že nejsou uzavřeny antikadencí, nýbrž kadencí konkluzivní, a to příznakovou jako zvolací věty oznamovací:

Jestli já to nevěděla!

— — — — —

Příčinu toho je třeba vidět v tom, že jsou uvozeny částicí *jestli*. Tato částice totiž je sama natolik zřetelným signálem tázací formy, že výpověď už nepotřebuje intonaci

otázkovou, tj. antikadenci.⁷ Naše tvrzení lze snadno dokázat. Jestliže v dané řečnické otázce odstraníme částici *jestli*, musí být výpověď uzavřena antikadencí. Srovnej např.:

Jestli já su nějaká služka!

— — — — —
 ↑

Já su nějaká služka?!

— — — — —
 ↑

V otázkách doplňovacích se užívá částice *pak*, která se pravidlem spojuje s tázacím slovem ve spřežku. Srovnej např.: *Kdopak to mohl vědět?*; *Odkudpak jsem to měl vzít?*; *Kdepak bych to u tebe hledal?!* aj.

3.7 Citově neutrální forma oznamovacích vět se při citovém zaujetí mluvčího vůbec velmi často aktualizuje přidáváním různých částic⁸ i v jiných případech. Tyto částice se stávají součástí aktualizované výpovědní formy. Srovnej např.:

Necitová podoba oznamovací věty:

Zůstal ve škole.

\bar{A} \bar{B} \bar{C} \bar{x} \bar{D}

Její forma je

indikativ + klesavá konkluzivní kadence

Citově zabarvená podoba oznamovací věty:

Vždyť zůstal ve škole.

— — — — —
 ↑

Její formu tvoří

částice + indikativ + klesavá konkluzivní kadence

Často ovšem spolu s přidáním částice dochází k i aktualizaci v oblasti intonace. Výpověď má potom příznakovou konkluzivní kadenci stoupavě klesavou. Srovnej např.:

Vždyť zůstal ve škole!

— — — — —
 ↑

Mezi prostředky s funkcí citových částic se ovšem zahrnují výrazy poměrně různé. Lze je rozdělit přinejmenším do tří kategorií: částice homonymní se spojkami, částice homonymní s ukazovacími zájmeny a zájmena (případně zájmenná příslovce) s funkcí citových částic. První dvě kategorie jsou částice i z hlediska slovně druhového. Třetí kategorie jsou slovně druhově zájmena nebo zájmenná příslovce, jichž je užito pro zdůraznění; to bývá ovšem zpravidla doprovázeno citovým zaujetím.

3.71 K nejběžnějším částicím, které jsou homonymní se spojkami, náleží *když*, *však*, *ale*, *vždyt*, *že*. Také *a* může fungovat jako částice; např. *A nikam nepůjdu!* K těmto částicím je třeba přiřadit také lidové *beztak*, třebaže toto slovo nefunguje zároveň jako spojka.

Vztah uvedených částic ke spojkám není dán jen jejich formální homonymitou s nimi, nýbrž vyplývá i z toho, že výpovědi jimi uvozené se cítí někdy jako „zbytek souvětí“, k němuž chybí první část daná situací nebo kontextem promluvy.⁹ Tyto částice mohou totiž v různé míře signalizovat zároveň i ty vztahy, které vyjadřují spojky. Po této stránce jsou ovšem mezi nimi značné rozdíly.

3.711 Zdá se, že patrně nejvolnější vztah ke spojkám mají částice *když* a *beztak*; jsou to částice bez výraznějšího průvodního „spojkového“ významu. Snad právě s touto okolností souvisí fakt, že mohou být (a často skutečně bývají) nositelem intonačního centra výpovědi.¹⁰ Srovnej např.:

Když se mi to nepovedlo!

Beztak se ti to nepovede!

Jiné příklady: Zvonek: *Když ty házíš všechny do jednoho pytle!* CachPev-22; Jiří: *Když o tom nikdo nebude vědět!* ČapM-44; Kapička: *Když já nenávidím každou mrzutost.* ŠNa-47; *Když on je opravdu trouba, já ho znám.* DaUm-13; *Beztak to nemá žádnou cenu!*; *Beztak s ním nebude rozumná řeč!* aj.

Intonační centrum může být ovšem přeneseno na jinou (lexikálně obsahovou) složku výpovědi s cílem zdůraznit ji, např.:

Když ty všechno zkazíš!

3.712 Částice *však* je dnes výrazně formálně odlišena od homonymní s ní spojky. Jako spojka je *však* slovo příklonné, tedy nepřízvučné, a klade se proto za první takt ve výpovědi, kdežto jako částice stojí na začátku výpovědi, podržuje si svůj slovní přízvuk, ba může se stát i nositelem intonačního centra výpovědi. Např.:

Však jsem si to hned myslel!; Máry (kvapně): *Však je to beztak jen kvůli ostudě.* ŠNa-17; *No — však si ještě dokážem, kdo je to Vacovský!* DaUm-41; Fridrhel: *Upaluj, mizero! Však na tebe také dojde!* CachPev-75; Lakýrník: *Šak to byla náhoda!* PavLab13 aj.

3.713 U *ale* ve funkci částice proniká někdy více méně zřetelně odstín odporovacího vztahu, jindy je *ale* jen obecným výrazem odporu, odmítavého postoje mluvčího k něčemu nebo k někomu.¹¹ Srovnej např.:

Majka: Bože, ale on se s ní přece musí rozejít! KoTa-35; *Ale já s tím nemám nic společného!*; *Ale to já nemohu přijmout!*; *Ale s tebou není rozumná řeč!*; *Ale tam já nepůjdu!* aj.

3.714 Částice *vždyt* bývá téměř vždy doprovázena odstínem vysvětlovacím; to vynikne zvláště v kontextu. Srovnej např.:

Věra: To není k smíchu! *Vždyt já už se tady bojím vzít něco do ruky nebo o něčem rozhodnout sama!* BlažPříl-14; Julie: Ty že vidíš dál? ... *Vždyt jsi jako ti staří!* CachMo-45; Paní: Buďte rozumný! *Vždyt nemůžete zůstat u nás!* ČapL-54; Matka: Prosím tě, *vždyt je to ještě dítě!* ČapM-41; Havlová (podrážděně): Jaký Bůh, prosím vás? *Vždyt je to nesmysl.* PavČer-29; Tatínek (rozbalí, užasne, dá blíž k očím a přečte): Gruss aus Karlsbad! ... *Vždyt je to ta kudla!*; Mixová: Víš, že včera přijel Vašek? Morák (zarazí se): Cože? *Vždyt mi v podniku řekli, že je na služební cestě.* HruSrp-21 aj.

3.715 Věty s výraznou citovou částicí *že* jsou dvojího typu.

Typ A: *Že* tys tenkrát nešel pěšky!?

⊥

Jsou to výpovědi vyjadřující zdůrazněné přesvědčení mluvčího o platnosti jejich obsahu; neutrálním ekvivalentem k nim jsou souvětěně konstrukce typu *jsem přesvědčen, že* tys tenkrát nešel pěšky. Mimo to však v těchto větách proniká i odstín platnosti tázací. Jde o ten typ otázky, v níž se mluvčí naléhavě dožaduje potvrzení svého přesvědčení. V typu A se tedy spojuje tvrzení s otázkou, takže tyto věty nejsou modálně jednoznačné. Tázací záměr je v nich signalizován především částicí *že*, která tu má podobnou funkci jako např. v otázkách typu *byls tam, že?* Věty typu *že* *na to zapomněl!* však zároveň vyjadřují důrazné tvrzení (přesvědčení) mluvčího o něčem. Proto nemají antikadenci, nýbrž naopak příznakovou konkluzivní kadenci s intonačním centrem umístěným pravidlem na částici *že*.

Jiné příklady: Heindlová (nakoukne do dveří): Kodeši ...! *Že vy dva jste se zase cumlali?* NeV-72; Kapička (jáásá): Tak se mi líbíš, Julčo! ... Teď jsi má dcera! (Dlouho nejásá. Venku se ozvalo opět bučení.) *Že je to naše Lojzka?* CachMo-60; *Že já mu něco řeknu!* aj.

Typ B: *Že* já tenkrát nešel pěšky!

Jsou to věty vyjadřující zklamání nebo podiv mluvčího nad tím, že se něco nestalo nebo neděje tak, jak by si to (byl) přál nebo jak si to přeje. Odtud v nich proniká odstín přací. Neutrálním ekvivalentem k nim jsou věty s modálním slovesem: *měl jsem tenkrát jít pěšky* a souvětěně konstrukce typu *divím se ..., mrzí mě ..., že jsem tenkrát nešel pěšky*, v nichž je v hlavní větě lexikálně vyjádřeno citové stanovisko mluvčího. Částice *že* má v tomto typu blízko ke spojce. Formálně se liší věty typu B od vět typu A také zřetelně pomalejším tempem výslovnosti, při čemž jsou jednotlivé takty od sebe výrazně odděleny. Intonační centrum pak není vázáno na částici *že* jako v typu A.

Jiné příklady: *Že já vrták to nezavedl od začátku tak!* ŘeJ-42; Tyller: A co doma? Fakani řvou ... *Že já chodil od firmy, já pitomec!* CachPev-21; Profesor: *Že jsme včera jeli pryč!* ČapL-64; Kavalírová: *Že se nestydíš dolézat za takovým hošíkem ...?* PavČer-35.

Vztahuje-li se děj přímo k 2. osobě, mají výpovědi ráz až výzvolný; srovnej např.: Vachová: *Že se nestydíš!* HruSrp-8; Mixová: *Že nejste na pohřbu?* HruSrp-33; Souša (přišel od ratejny. Rozhlídne se a uplívne si): Fúj? Smradu tu je ...! *Že na sebe trochu nedbáte?* NeV-6; *Že už si nedáš pokoj!* StHej-68; Míny: E, ten (klobouk) je mamčin — *že si to už jednou nepamatujete.*¹² ŠNa-15.

3.72 Často se vyjadřuje citový odstín částicemi homonymními se zájmeny ukazovacími *to, ono*.

3. 721 Částice *to* bývá často (ale ne závazně) nositelem intonačního centra výpovědi; věta má zpravidla konkluzivní kadenci příznakovou. Srovnej např.:

To prší! To to bouchlo! To jste muž? ŠNa-47; Kapička: To ji neznáte. ŠNa-47; To se ti to posedí! StHej-42; Červinka: Tak pane rado, to se to bude teď na verandě sedět. ŠNa-18; Vilém: Idiot! To se to mentoruje! PavLab-63.

3.722 Částice *ono* bývá nositelem intonačního centra zřídka, ba tyto výpovědi nemívají obvykle ani zvolací intonaci. Srovnej např.:

Ono to už nějak půjde; Ono s tím je vždycky dost práce; Ono není radno spěchat; Stach: Neškodilo by ... Ono jich v modrákách míň utíká, víte? PavLab-41 aj.

3.723 Povahu citové částice má také tzv. dativ libosti, neboť to není větný člen. Srovnej např.:

To jsou mi zase nějaké novoty!; Seber se, jdi domů, chlastat mi tu nebudeš! Otčenášek; Šbíralová (vzteká bez sebe): To jsou mi nějaké nové manýry. ŘeJ-55 aj.

3.73 Úkon citových částic mohou plnit i osobní zájmena v platnosti podmětu. Je tomu tak proto, že se v češtině zájmenný podmět obvykle nevyjadřuje, neboť zájmeno osobní tu není morfologizovanou součástí slovesného tvaru jako v jiných jazycích. Užití osobního zájmena v úkonu podmětu je proto často motivováno snahou zdůraznit, vytknout osobu činitele; mluví tak čini většinou s citovým zaujetím. Zájmeno proto může být nositelem intonačního centra věty. Srovnej např.:

Já chci mít svátky, kruci. Já jsem taky jenom člověk! BlažTře-19; Stibor: Já tomu nerozumím ... KoTa-14; Šumař (praští trumpetou): Já už jsem něco viděl, ale tohle jsem neviděl. Já byl ve světě, já mám Evropu v botách, já jsem troubil kobylám, tygrům, krasojedkyním i slonům — (řve do zavřeného okna) — ale takovejhle cirkus, to jsem neviděl! StHej-6; Matka: A i kdybych neměla ... Já nechci mít pravdu, já chci mít vás, já chci mít své děti! ČapM-40; Havlová (se na ni smutně usměje): Čeho se bojíte? ... Vy máte na strach dost času. PavČer-70; Matka: Já ho chci mít pro sebe. Ty na něho nemáš žádné právo, Richarde! ČapM-41; Vy jste se zbláznili!; Ty nemáš rozum! aj.

3.74 Citově motivovaná bývá také užívání zájmen ukazovacích v platnosti a na místě zájmen osobních. Podmět se tím silně zdůrazňuje. Např.:

Já vím, ta je pane zlá!; Kapička: Prosím pánové (plaše se ohlédně) ona žije a bude žít i bez toho. Ó, pánové, ta má zdraví! ŠNa-59; Já ho znám. Ten si nevidí do huby!; Profesor: To je ničema! ČapL-47; Jak jsem ho viděl, ten s ní dlouho chodit nebude aj.

Zvláštním případem je kladení neutrálního ukazovacího zájmena *to* místo odpovídajícího zájmena osobního ženského nebo mužského rodu. Je to výraz silného posměchu nebo pohrdání. Srovnej např.:

(O častých návštěvách) *Leze to sem jeden přes druhýho a nikdo to nezval; Kavalírová: ... nemá to cici ani rici a on je do ní Janek. PavČer-16; Mixová: Podruhé už bych si takové fanfárum na starost nevzala. Dělá to dospělou a přitom se to pořád hihňá ... a hned zas brečí! HruSrp-9 aj.*

3.75 Na vyjádření údivu (podivu) plynoucího z velké míry děje nebo vlastnosti se užívá v úkonu citových částic tázacích zájmen a příslovčí, např. *co, kolik, jak, jaký, kdy* aj.¹³ Tyto výpovědi však nejsou tázací, neboť v jejich sdělném obsahu není obsažen záměr mluvího něco se dovědět. Zájmena a příslovce jsou tu prostředkem intenzifikace a zároveň však spolu s příznakovou intonací vyjadřují podiv. Jejich neutrálním protějškem jsou měrová (kvantitativní) adverbia nebo číslovky, které vyjadřují intenzifikaci bez původního emocionálního odstínu. Srovnej např.:

Kolik to už stálo peněz! = Stálo to už mnoho peněz.

Netázací povaha uvedených zájmen a příslovčí svědčí o tom, že je třeba chápat je spíše jako částice, které jsou se zájmeny jen homonymní.

Jiné příklady: *Co jsem se s tím už nazlobil!* (= Už jsem se s tím velice nazlobil); *Co ta s tím už měla starosti!* (= Ta s tím už měla hodně, mnoho starostí); *Jak si lidé ztrpčují život!* (= Lide si velice ztrpčují život); *Jaký je tu klid!*; Dr Česal (přistoupí k Bertě): *Jak jsem šlasten, že se na mne nehněvate a že jste dovolila* — ŠNa-82; *Kolik jsem udělal chyb! Kolikrát jsem byl na špatné cestě!* DaUm-27; Matka: ... — Nebo ty, Jirko: *Co jsem se ti naspravovala kalhot!* ČapM-84; Babička: *Co já už zažila žalu a radosti* ... BlažPříl-34 aj.

3.8 Velmi účinným prostředkem emocionality jsou aktualizace základních výpovědních forem v oblasti slovesného způsobu. Uplatňují se výrazně zvláště ve větách rozkazovacích, ale nejsou neobvyklé ani v jiných typech vět. Při těchto aktualizacích dochází vždy k menší nebo větší neutralizaci základní modální platnosti dané výpovědi.

3.81 Ve větách s platností oznamovací se často klade citově motivovaný kondicionál. Citový úkon však nemívá kondicionál prostý,¹⁴ nýbrž kondicionál s částicí *a*. Vyjadřují se jím hlavně různé odstíny nevole, rozhořčení vyplývající z nutnosti splnit nějakou (většinou nepřijemnou) povinnost, Jejich neutrálním protějškem jsou věty s indikativem slovesa *musiti*. Srovnej např.:

„Ty myslíš, že já mám nějaký med?“ ozvala se žena, „*člověk aby se usmíval na každou babu z fabriky!*“ Otčenášek; „*Teď bych začal znovu,*“ lamentoval s pěstmi pozdvíženými k obloze. Otčenášek; *Tak to bychom si napříště dávali před tebou pozor na každé slovo* ... Řej-34; Chudák pan inženýr ... *na vlastní aby stál ve frontě!* HruSrp-54 aj.

Citový odstín má kondicionál i v následujících dokladech:

Fidrhel: *Nelíbí se mi to, abys věděl.* CachPev-62; Petr: ... konec konců, proč bych se musel svěřovat právě vám? Nic vám neřeknu, *abyste věděl.* BlažTře-6 aj.

V jiných případech mají citové věty s kondicionálem spíše povahu vět vedlejších s elipsou věty hlavní. Jde zvláště o tyto typy:

Kociánová: *Abych ti jednu nepřidala.* PavČer-21; *Abych to neřekl mamince!*

3.82 Důrazné, emocionálně zabarvené tvrzení nebo popření může mít někdy dokonce formu věty práci, a to zejména typu s částicí *bodejt* a s kondicionálem. Přitom se zároveň uplatňuje klad a zápor:¹⁵ konstrukce s kladnou formou vyjadřují logicky silnou negaci a naopak. Srovnej např.:

Bodejt bych ho neznal! (= Vždyť ho znám, určitě ho znám apod.); *Bodejt bych mu to neřekl!* (= Jistě, určitě mu to řeknu); *Bodejt by ten u toho nebyl!* aj.

V podobné funkci se využívá také práci konstrukce s *aby*. Srovnej např.:

Abys ty do toho nemluvil!; *Abý on tu chyběl!*; *Abyste vy jednou přišli včas!*; Sbíralová (směje se): *Abych nepronajala dům — v Poděbradech!* ŘeJ-7 apod.

3.83 V citově zabarvených větách s platností oznamovací může být užito i imperativu. Jde o konstrukce, v nichž děj se pojímá jako všeobecně platný.¹⁶ Srovnej např.:

A pak si s takovým člověkem něco začínej; pak někomu radte; pak jim s něčím pomáhej (= nelze jim s ničím pomáhat) aj.

Jsou to věty smyslem záporné; imperativ v nich má zároveň funkci kontaktnou. Na vyjádření citové složky se tu podílí také částice *pak*.

3.84. Pozornosti si zaslouží také jmenné věty infinitivní s indikativní platností, tj. užití infinitivu místo indikativu. Bývají spolu s příznakovou kadencí výrazným prostředkem citového zaujetí, obvykle podivu s odstínem rozhořčení, vyplý-

vajícího ze způsobu, jakým někdo uskutečňuje nějaký děj. Způsob sám bývá v těchto větách obvykle obecně označen zájmenými výrazy *takhle, tak*, které se svou funkcí blíží částicím. Je-li způsob realizace slovesného děje označen konkrétně, např. způsobovým adverbium nebo přirovnáním, zmíněné výrazy odpadají; srovnej např.:

Vachová: *Takhle zacházet s knížkou!* Knižka — to je vzdělání! Copak ta knížka za to může? HruSrp-44; Dastych: *Takhle vypadnout ze situace!* A vy ... vy ... CachPev-73; Julie: ... Jdi do sebe. *Takhle selhat!* CachMo-44; Dastych: Neslýchané! *Takhle zacházet se zástupcem dělnictva!* CachPev-33; Nedoma (nemůže se stále vzpamatovat): Ten Dastych! *Tak hluboko zapadnout ...* CachPev-65; Kociánová: Kam jste po ní (po cestě) došel? ... *Tak vidíte ... Schovávat se před lidmi jak škodná.* PavLab-66; Já se ti dívím! *Dát se obalamutit jako kluk!* aj.

Mají-li infinitivní konstrukce povahu tázací, proniká u nich odstín povinnosti; jde jakoby o citově motivovanou elipsu modálního slovesa *míti* v indikativu nebo v kondicionálu. Srovnej např.:

Profesor: *Jeho brát vážně?* Nesmysl! ČapL- (= Jeho mám // bych měl brát vážně?); Valdek: *Já tykat si s vámi, vy šupáku ...!?* NeV-38; *Sedět s ním u jednoho stolu?* Ani za nic!; Kociánová A proč? *Že můj syn utekl do světa a já jsem se ho nezřekla. Zřít se syna!* PavLab-40 aj.

Silný podiv, až rozhořčení vyjadřují následující typy infinitivních vět s indikativní platností:

Kapičková: ... Já u toho nebudu. Za nic na světě u toho nebudu. *Romana Motyčků přivést do baráku!* Našemu tátovi do rány! ... CachMo-11; Jíra (nedbaje jich): *Mé vnučce ohlašovat pokutnou kolébku ohavnou, jako nějaké frejřice, jako padlé holčiči?* JirKol-18; Kapičková: *Tak! Nahnat nás za ohradu a čumte, penzisti, jak my to vedeme.* Nebo jak si to představuješ? CachMo-7; *Spát teď pod stanem! Ty nemáš rozum!* aj.

3.9 Při vyjadřování citového postoje mluvčího se poměrně hojně využívá také kladu a záporu. Citový klad a zápor je v rozporu s kladem a záporem logickým: citové věty s kladnou formou mívají smysl záporný a naopak užitím záporné formy se obsah výpovědi nepopírá. Lze to říci také jinak: citovým větám s kladnou formou odpovídají neutrální věty záporné a naopak. Při citově motivovaném využití kladné nebo záporné formy dostává se tedy tato forma do rozporu s obsahem výpovědi, tj. s její skutečnou platností; při logickém užití kladu a záporu je forma v souladu s objektivní platností věty: kladnou formou vyslovujeme tvrzení, rozkaz nebo přání, zápornou formou popíráme, zakazujeme apod.

V oznamovacích větách citově zabarvených se obvykle užívá záměny kladné formy za zápornou. Užití kladných výpovědí se záporným smyslem bývá výrazem posměchu, pohrdání, někdy rozezlení. Srovnej např.:

Kavalírová (štiplavě): *Vy tomu tak rozumíte, dědečku.* PavČer-34; *Vy jste ten pravý milovník!* ČapL-47; Julie (s nelibostí vypne přístroj, na jeho adresu): *Vy tak umíte zvednout náladu!* Vy ano! CachMo-5; Luděk (pohlédnuv na peníze): *To stojí za tajnosti!* ŘeJ-8; Šouša: *S tebou toho tak uhráji.* NeV-28 aj.

Odstín rozezlení proniká v následujících konstrukcích:

To víte, čerti zatracení, vás budu na něco upozorňovat!; Rozhodil ruce ve zlobném posuňku: „*Budu poslouchat, jak si tam vykládá rozumy! Ten mě má co poučovat — inkoust!*“ Otčenášek; Purkrabí (pyšně, s opovržením ke králi): *Holopiště! Tobě budu odpovídat!* JirKol-44; Matka: *Vy tam budete něco platní!* ČapM-78; Vreční: *To víš, bude čekat, až se rozhoupáš.* DaUm-15; Máry: *Budeme se jich ptát. Jen mne nechte jednat.* ŠNa-13; Kavalírová: *Mně budete něco kašulírovat...* PavLab-16 aj.

4. K obdobným aktualizacím dochází při citovém zaujetí mluvčího také v základních modálních schématech vět tázacích a žádacích.

Ve větách tázacích jde při tom nejen o obměnu, ale i o záměnu intonace (v tzv. otázkách doplňovacích), tj. o užití antikadence místo stoupavě klesavé kadence; zvláštního významu zde nabývá citově motivované využívání kladu a záporu a poměrně výrazné specializované užívání částic *copak* a *že*. Zčásti jsme těmto jevům věnovali pozornost v článku *O větách tázacích* otištěném v *Naší řeči*.¹⁷

Ve větách žádacích, tj. ve větách rozkazovacích a přacích mají pro vyjádření citového postoje vedle aktualizací v oblasti intonace a v užití kladu a záporu zvláštní význam obměny v oblasti slovesného modu. Rozboru emocionálně podmíněných modifikací v základních modálních schématech vět žádacích chceme věnovat zvláštní příspěvek.

Excerpovaná literatura

- BlažPřil = Vratislav Blažek, *Přiliš štědrý večer*, Praha 1960
 BlažTře = Vratislav Blažek, *Třetí práni*, Praha 1959
 CachMo = Vojtěch Cach, *Moje teta, tvoje teta*, Praha 1960
 CachPev = Vojtěch Cach, *Pevnost na severu*, Praha 1955
 ČapL = Karel Čapek, *Loupežník*, Praha 1960
 ČapM = Karel Čapek, *Matka*, Praha 1958
 DaUm = Oldřich Daněk, *Umění odejít*, Praha 1956
 HruSrp = František Hrubín, *Srpnová neděle*, Praha 1955
 JirKol = Alois Jirásek, *Kolébka*, Praha 1955
 KoTa = Pavel Kohout, *Taková láska*, Praha 1958
 NeV = Jaroslav Nezval, *Vstanou noví bojovníci*, Praha 1956
 PavČer = František Pavlíček, *Černá vlajka*, Praha 1958
 PavLab = František Pavlíček, *Labyrint srdce*, Praha 1960
 ŘeJ = Ema Řezáčová, *Jana*, Praha 1956
 StHej = Miloslav Stehlík, *Hej, pane kapelníku*, Praha 1947
 ŠNa = Josef Štolba, *Na letním bytě*, Praha 1955
 OlbrachtA = Ivan Olbracht, *Anna proletářka*, Praha 1951

POZNÁMKY

¹ Toto pojetí proniká u Fr. Trávníčka, *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1949. (Viz zde kapitulu *Věty podle citovosti*, str. 138—153); podobně v *Příručce mluvnici ruštiny pro Čechy II*, Praha 1960, str. 66—82 a ve studii R. Mrázka *Emocionálnost sdělení*, Rusko-české studie, Praha 1960, str. 161—172. Viz také studii M. Mistríka *O gramatických prostředcích expresevnosti*, SR 27, 1962, str. 144—159, třebaže v ní autor věnuje pozornost i prostředkům z oblasti mluvnícké stavby věty a z roviny výstavby aktuálního větného členění. M. Dokulils odvoláním na V. V. Vinogradova sice zdůrazňuje, že „je třeba vést zásadní jasnou hranici mezi různými emocionálními formami reakcí na skutečnost a modálním hodnocením vztahu výpovědi ke skutečnosti“, ale uvádí zároveň, že „obě tyto sféry jazykových jevů, v kterých se odráží objektivní skutečnost prismaticem společenského vědomí, jsou navzájem v nejtěsnějším vztahu“ (viz stať *K modální stavbě věty*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, str. 256). Dodáváme k tomu, že těsný vztah mezi oblastí emocionální a modální je zvláště tam, kde vlivem citově motivovaných aktualizací dochází k neutralizaci základní modální platnosti výpovědi.

² Tuto funkci intonace nazývá V. Mathesius primárně modalitní; viz jeho stať *Mluvní takt a některé problémy příbuzné*. Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947, str. 250. Popis fonologického systému intonačních kadencí a jejich variant s podrobným rozбором jejich užívání podal u nás nejnoveji Fr. Daneš v knize *Intonace a věta ve spisovné češtině*, Praha 1947. Důkladně je popsán intonační systém češtiny také v knize H. Kučery *The Phonology of Czech*, 's Gravenhage, 1961.

³ Podrobněji jsou popsána základní modální schémata jednotlivých typů vět ve vysokoškolském skriptu J. Bauera—M. Grepla *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1965, str. 15—26.

⁴ Viz např. R. Mrázek, *Emocionálnost sdělení*, Rusko-české studie, Praha 1960, str. 166.

⁵ M. Dokulil mluví v takovém případě o tom, že „intonace mění, přehodnocuje modální smysl věty“. Rozpor mezi základní modální platností výpovědi a „modalitou intonačního schématu“ se podle něho řeší „ve prospěch intonace, která rozhoduje o základní celkové modálnosti věty...“ K tomu však hned správně dodává, že přitom zůstává v podvědomí „i základní význam lexikálně gramatický“ (Viz *K modální stavbě věty*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, str. 259) Z naší analýzy mnoha aktualizací tohoto typu opravdu vyplývá, že citové podmíněné intonační schéma vždycky jednoznačně nerozhoduje o celkové modálnosti věty. Správnější je proto skutečně raději mluvit o „napětí“ mezi základní modální platností a intonační formou; stejně napětí se ovšem projevuje nejen při aktualizacích v oblasti intonace, nýbrž i při emocionálně podmíněných změnách slovesného modu.

⁶ To postřehl už V. Mathesius; nemluví však o polokadenci, nýbrž jen obecně o stoupavé intonaci. Viz jeho studii *Zeslání a zdůraznění jako jevy jazykové*, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, str. 222.

⁷ Ještě výrazněji se to projevuje u skutečných otázek zjišťovacích s částicemi *jestli*, *jestlípak* aj.; viz můj článek *O větách tázacích*, *NŘ* 48, 1965, str. 276—291.

⁸ Citové částice je třeba odlišovat od subjektivních citovostí. Citoslovce jsou zpravidla od následující výpovědi odděleny úsekovým předělem a mají vlastní kadenci. Patří k lexikálním prostředkům emocionality.

⁹ Proto J. V. Bečka mluví např. o citové výpovědi typu *Že jsem si na to dřív nevzpomněl!* jako o zvolací větě s formou věty vedlejší. Viz *Zvuková a citová stránka věty*, Praha 1955, str. 110 až 111.

¹⁰ Nelze souhlasit s obecným tvrzením J. Mistriky, že částice patří k těm prostředkům emocionality, „které sú schopné reprezentovat citovost výpověde aj bez intonacie.“ (Viz op. cit., str. 147.) Právě částice *když* je např. vždy spjata s příznakovou (tj. citovou) konkluzivní kadencí. Něco jiného je, že na částice samé nemusí být umístěno intonační centrum.

¹¹ Od těchto případů je třeba odlišovat výpovědi, v nichž má *ale* úkon subjektivního citoslovce podivu: *Ale — to jsou k nám hosti!*; *Ale ty jsi špinavý!* apod.

¹² O modální neurčitosti vět s částicí *že* svědčí do jisté míry nejednotná „rozpačitá“ grafika: autoři užívají tečky, vykřičníku, tří teček nebo kombinací těchto znamének; je to vidět i na citovaných dokladech.

¹³ V konfrontaci s ruštinou věnoval těmto větám pozornost J. Brym v článku *K mluvnickému vyjadřování kvantity a kvality v citových větách*, *Ruský jazyk* 6, 1956, str. 423—432.

¹⁴ Ten vyjadřuje děj podmíněný (např. *bez tvé pomoci bych to nedokázal*) nebo spolu s modálními slovesy *moci* a *míti* děj nejistý, možný (např. *teď by už mohli být v Praze*).

¹⁵ O citově podmíněném využívání kladných a záporných forem viz podrobněji dále v 3.9.

¹⁶ Vcelku citově neutrální a živé jsou tyto konstrukce v ruštině.

¹⁷ Viz M. Grepl, *O větách tázacích*, *NŘ* 48, 1965, str. 123—124.

